

KS. CZESŁAW KRAKOWIAK

LITURGIA I POBOŻNOŚĆ LUDOWA
W ŚWIETLE *DYREKTORIUM O POBOŻNOŚCI LUDOWEJ
I LITURGII*¹

WSTĘP

Jednym z bardzo ważnych i na zewnątrz najbardziej widocznych elementów każdej religii są formy społecznego i indywidualnego kultu. Człowiek

Ks. dr hab. CZESŁAW KRAKOWIAK, prof. KUL – kierownik Katedry Teologii Liturgii w Instytucie Liturgiczno-Homiletycznym KUL; adres do korespondencji: ul. Bernardyńska 7D/5, 20-109 Lublin; e-mail: krakowiak@futuro.net.pl

¹ Kongregacja do Spraw Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów. *Dyrektorium o pobożności ludowej i liturgii. Zasady i wskazania*. Tł. z włoskiego J. Sroka, red. S. Cichy. Poznań 2003 (= DPLL). Zob. S. Marsili. *Liturgia e non Liturgia*. W: *Anàmnesis. Introduzione storico-teologica alla Liturgia*. T. 1. Torino 1974 s. 137-156; J. Stefański. *Pobożność ludowa w świetle dokumentów liturgicznych*. „*Studia Theologica Varsaviensia*” 18:1980 nr 2 s. 253-26; tenże. *Miejsce i rola pia exercitia w służbie Bożej*. „*Studia Theologica Varsaviensia*” 24:1986 nr 2 s. 145-170; J. Baumgartner. *Verhältnis von Liturgie und Volksfrömmigkeit*. „*Heiliger Dienst*” 40:1986 Nr 1 s. 15-31; B. Nadolski. *Pobożność ludowa a liturgia*. „*Communio*” 7:1987 nr 6 s. 91-106; B. Fischer. *Relation entre liturgie et piété populaire après Vatican II. La réception de l'article 13 de Sacrosanctum Concilium*. „*La Maison-Dieu*” [dalej LMD] 1987 nr 170 s. 91-101; B. Neunheuser. *Liturgia e pietà popolare*. „*Notitiae*” 24:1988 s. 210-217; Z. Wit. *Liturgia godzin i nabożeństwa ludu chrześcijańskiego w dzień niedzielny*. W: *Studia liturgiczno-pastoralne*. Red. H. Sobeczko. T. 2. Opole 1994 s. 223-228; J. Castellano. *Religiosità popolare e liturgia* W: *Liturgia*. Red. D. Sartore, A. M. Triacca, C. Cibien. Milano-Torino 2001 s. 1613-1626; Cz. Krakowiak. *Dyrektorium o pobożności ludowej i liturgii. Najważniejsze treści „Wstępu”*. „*Anamnesis*” 9:2003 nr 33 s. 73-77; K. Küppers. *Liturgie und Volksfrömmigkeit*. „*Liturgisches Jahrbuch*” 53:2003 s. 142-165; Ph. Rouillard. *Le Directoire sur la piété populaire et la liturgie*. LMD 2003 nr 236 s. 69-89; *Liturgia i pobożność ludowa*. Red. W. Nowak. Olsztyn 2003.

wierzący wyraża przez nie swój osobisty i wspólnotowy stosunek zależności od Boga, oddaje Mu chwałę, zanosí do Niego próśby i błaga o przebaczenie win. Niektóre formy kultyczne, istniejące już w religiach naturalnych i odpowiadające naturze człowieka wierzącego, odpowiednio dostosowane nabrały pełnego i najgłębszego sensu religijnego „tylko w Chrystusie, prawdziwym Bogu i prawdziwym Zbawicielu” (DPLL 24).

DWIE FORMY KULTU CHRZEŚCIJAŃSKIEGO

Kult chrześcijański ma dwie podstawowe formy: pierwszą i najważniejszą jest liturgia Kościoła, którą Sobór określił jako „źródło i szczyt życia chrześcijańskiego” (KL 10). Obejmuje ona sakramenty święte, sakramentalia, liturgię uświęcenia czasu, czyli Liturgię Godzin i celebracje związane z rokiem kościelnym, w których Kościół przeżywa i uobecnia misteria Chrystusa. W liturgii Bóg otrzymuje najdoskonalszy kult, a dla wiernych jest ona najdoskonalszym i najpewniejszym źródłem uświęcenia. Liturgia – Chrystusa i Kościoła – „jako działanie Chrystusa-Kapłana i Jego Ciała, czyli Kościoła, jest czynnością w najwyższym stopniu świętą, której skuteczności z tego tytułu i w tym samym stopniu nie posiada żadna inna czynność Kościoła” (KL 7). Z tej także racji całe życie Kościoła i każdego chrześcijanina jest ściśle związane z liturgią.

Drugim rodzajem kultu chrześcijańskiego, obok celebracji misterium Chrystusa (*celebratio sacrorum mysteriorum* – KL 17), są wszelkie formy określane przez KL 13 jako „pobożne praktyki ludu chrześcijańskiego” (*pia exercitia populi christiani*). Mogą one przybierać różny kształt, zależnie od czasu, miejsca i kultury danego narodu, gdyż są przejawem wiary i pobożności wyrażanym w ludowym języku i za pomocą środków właściwych danej kulturze. Z tych pobożnych praktyk jedne mają charakter ogólnokościelny, inne związane są z tradycją Kościołów lokalnych, jeszcze inne znane są jedynie w diecezjach lub wspólnotach zakonnych. Wszystkie zaś należą do kultu chrześcijańskiego i trzeba je nie tylko zachować i pielęgnować, ale także rozwijać, gdyż stanowią „owocny wkład z życie Kościoła w zjednoczeniu z Chrystusem” (DPLL 1). Powinny jednak zawsze zgadzać się z liturgią, nie zastępować jej ani też nie mogą być mieszane z celebracjami liturgicznymi (DPLL 2).

Istotna różnica między kultem liturgicznym a pobożnymi praktykami wiernych polega na tym, że formy liturgii pochodzą od Chrystusa i Kościoła, natomiast pobożne praktyki powstają oddolnie i tworzone są przez samych

wiernych. Istnieją one obok kultu liturgicznego i jeśli odpowiadają duchowi Kościoła, są jego uzupełnieniem. Wtedy istnieje między nimi zgodność i harmonia, a pobożność ludowa dopełnia oficjalne i publiczne formy liturgii Kościoła (DPLL 3-4). W poprawnie pojmowanym i praktykowanym kulcie chrześcijańskim nie może zachodzić zjawisko dualizmu liturgii i pobożności ludowej. Kryzys rodzi się wtedy, gdy „w liturgii następuje rozbicie jedności kultycznej – elementy drugorzędne stają się ważniejsze niż formy istotne” Jeśli do tego dołączy się brak właściwej katechezy, wtedy „dewiacje i przesada” zagrażają właściwie rozumianemu i praktykowanemu kultowi (DPLL 37). Dlatego bardzo ważna jest dobra formacja katechetyczna i liturgiczna wiernych do uczestnictwa w integralnie rozumianym kulcie chrześcijańskim. Nigdy nie można wprowadzać do niego elementów religijności kosmicznej lub naturalistycznej, gdyż są one dwuznaczne i sugerują, że człowiek osiąga zbawienie własnym wysiłkiem (DPLL 57). Kult chrześcijański od Chrystusa bierze początek i skuteczność, w Chrystusie znajduje pełny i doskonały wyraz oraz przez Chrystusa w Duchu Świętym prowadzi do Ojca (DPLL 186). Wszystkie formy kultu chrześcijańskiego powinny mieć charakter trynitarny, chrystologiczny, biblijny, eklezjalny, ekumeniczny, mają także uwzględniać aspekty antropologiczne i eschatologiczne (tamże).

TRYNITARNY CHARAKTER LITURGII

Cała liturgia Kościoła ma charakter trynitarny. W niej odbywa się dialog Boga z człowiekiem za pomocą słów, znaków i gestów celem uświęcenia człowieka i oddania czci Bogu (kult). Liturgia jest zawsze świętą czynnością (*actio*) bosko-ludzka, dokonująca się według schematu „od Ojca – przez Syna – w Duchu Świętym – do Ojca” Zbawczy dialog Boga z człowiekiem, mający miejsce w czasie świętej liturgii, dokonuje się zawsze w perspektywie trynitarniej. Bóg Ojciec chce zbawić wszystkich ludzi (por. 1 Tm 2, 4). W „pełni czasu” posyła na świat swego Syna zrodzonego z Maryi Dziewicy i namaszczonego Duchem Świętym, aby stał się Pośrednikiem między Bogiem a ludźmi. W Chrystusie dokonało się „całkowite pojednanie z prześląganym Bogiem i otrzymaliśmy pełnię kultu Bożego” (por. KL 5). Z kolei Chrystus posyła Apostołów, napęła ich mocą Ducha Świętego, aby całemu światu głosili odkupienie dokonane przez Jego misterium paschalne i „głoszone dzieło zbawienia celebrowali przez ofiarę i sakramenty, stanowiące ośrodek całego życia liturgicznego” (KL 6). Liturgia jest zawsze trynitarna i zarazem chrystocentryczna, w tym sensie jest wzorem prawdziwej poboż-

ności i ma duże znaczenie wychowawcze. Tak rozumiany trynitarny charakter liturgii wyraża tradycyjna formuła modlitw liturgii rzymskiej, które zanoszone są *ad Patrem per Filium in Spiritu Sancto*. Jest to pierwsza i najważniejsza zasada, gdyż wynika z samej natury liturgii, w której Kościół oddaje cześć „Ojcu przez Chrystusa w Duchu Świętym”²

DWA RODZAJE POBOŻNOŚCI CHRZEŚCIJAŃSKIEJ

Analogicznie do dwóch rodzajów kultu chrześcijańskiego, według KL oraz *Dyrektorium*, w Kościele są dwa rodzaje pobożności: liturgiczna i pobożne praktyki, wśród których pierwsze miejsce zajmują nabożeństwa. Nie można ich sobie przeciwstawiać, jednakowo traktować, zastępować jednej drugą ani też ze sobą równać, chociaż obydwa należą do jednego kultu chrześcijańskiego (DPLL 50). Dlatego należy dążyć do ich wzajemnej zgodności, z tym że liturgia powinna stanowić punkt odniesienia, ale pobożność ludowa może także „ubogacić liturgię elementami i sposobami właściwej inkulturacji” (DPLL 58). Liturgia i pobożność ludowa powinny ze sobą „współistnieć z zachowaniem wzajemnej hierarchii wartości i poszanowaniem własnej natury obu tych wyrazów kultycznych” (DPLL 73). Należy także dążyć do dostosowania form pobożności ludowej do rytmu wymagań liturgii, ale jej nie przeciwstawiać (DPLL 74). Niewłaściwa relacja między liturgią a pobożnością ludową powstaje wtedy, gdy „wśród wiernych maleje świadomość podstawowych wartości liturgii” (DPLL 48). Może to prowadzić nawet do takiej oceny pobożności ludowej, która szkodzi liturgii Kościoła, i do dewiacji duszpasterskich, polegających na zaniedbywaniu i lekceważeniu liturgii oraz przekonaniu, że jest ona zastrzeżona jedynie dla wybranych (DPLL 51). Wynika to często z tego, że w pobożności ludowej wiara wyrażana jest w sposób wolny i spontaniczny, bardziej angażuje całego człowieka wraz z jego ciałem, sercem i duchem, podczas gdy liturgia nie dopuszcza takiej dowolności. Modlitwy w pobożności ludowej są także bardziej zrozumiałe i bliższe wiernym, natomiast formuły modlitw liturgicznych bywają często dla nich zbyt trudne czy wręcz niezrozumiałe, a przez to nie stają się ich własną modlitwą. Także formy obrzędowe pobożności ludowej są ściśle związane z miejscową kulturą, a obrzędy liturgiczne, pochodzące często z innej kultury, są mało zrozumiałe (DPLL 53). Jednakże lekce-

² P a w e ł VI. Adhortacja apostolska *Mariialis cultus* o należyтым kształtowaniu i rozwijaniu kultu Najświętszej Maryi Panny (2 lutego 1974 r.) nr 25. Dalej skrót: MC.

ważenie liturgii prowadzi do „zaciemnienia chrześcijańskiej wizji misterium Boga”, pragnącego zbawić człowieka; do „niezrozumienia historii zbawienia” i jedności Objawienia chrześcijańskiego (Stary i Nowy Testament); niedoceniań zbawiającego słowa Bożego oraz wartości zbawczej dzieła Chrystusa jako jedyne Pośrednika; wreszcie do „zaniku *sensus Ecclesiae*” (DPLL 56). Zbytne akcentowanie pobożności ludowej przyczynia się także do oddalania się wiernych od Objawienia i przyjmowania elementów „religijności kosmicznej lub naturalistycznej” i wprowadzania do kultu chrześcijańskiego tego, co związane jest z wierzeniami przedchrześcijańskimi lub jedynie z kulturą danego narodu lub grupy etnicznej. Innym negatywnym skutkiem może być niewłaściwe rozumienie zbawienia, jakoby zależnego od osobistego wysiłku człowieka, wreszcie przypisywania zbyt dużej roli Matce Bożej, aniołom i świętym z pomniejszeniem roli Chrystusa jako jedyne Pośrednika (DPLL 57).

Po Vaticanum II w wielu Kościołach lokalnych w sposób niewłaściwy traktowano istniejące pozaliturgiczne formy kultu chrześcijańskiego. W związku z tym *Dyrektorium* sygnalizuje różne sprzeczne ze sobą postawy: „jawne i pochopne likwidowanie form pobożności” – skutkiem tego jest powstanie „niczym niezastąpionej pustki”; „uporczywe przywiązanie do form niedoskonałych lub nawet błędnych dla właściwej pobożności” – wtedy oddalają one od objawienia biblijnego i stają się konkurencją dla sakramentów; nieusprawiedliwiona „krytyka pobożności prostego ludu w imię «czystości» wiary” Inna tendencja wyraża się w dążeniu do zachowania bogactwa pobożności ludowej, będącej wyrazem „głębokiego i dojrzałego wycucia wiernych w konkretnym środowisku i czasie” Uznając wartość pobożności ludowej, *Dyrektorium* wskazuje jednocześnie na konieczność jej oczyszczenia „z dwuznaczności i niebezpieczeństwa synkretyzmu” i ożywienia jako „wyraz sprzeciwu i reakcja na kulturę technologiczno-pragmatyczną oraz utylitaryzm ekonomiczny” Za przyczynę zaniku zainteresowania pobożnością ludową *Dyrektorium* uznaje także ideologię sekularyzmu i agresywną oraz wrogą działalność sekt (DPLL 1).

Nabożeństwa i inne pobożne praktyki powinny zgadzać się z liturgią, która ma być ich punktem odniesienia, ale także mogą „ubogacić liturgię elementami i sposobami właściwej inkulturacji i stanowić dla niej twórczy dynamizm” (DPLL 58). Jako należące do kultu chrześcijańskiego, podlegają władzy i trosce Kościoła, aby przez nie Bóg był uwielbiony w sposób godny, a człowiek zyskiwał dobra duchowe i siły do prowadzenia prawdziwie chrześcijańskiego życia (DPLL nr 72).

Kult liturgiczny, chociaż ma obiektywne znaczenie, niezastąpioną wartość, wyjątkową skuteczność i charakter normatywny, nie wyczerpuje wszystkich możliwości wyrażania czci oddawanej Bogu, Matce Bożej i świętym (DPLL 183; por. KKK 971; 2673-2679). Liturgia jest konieczna do tego, aby żyć i wzrastać w Chrystusie i w Kościele, natomiast pobożne praktyki pozaliturgiczne są jedynie polecane, czyli fakultatywne. Czasem jednak mogą być jedyną możliwą formą kultu chrześcijańskiego.

POBOŻNOŚĆ LITURGICZNA

W świetle dokumentów Kościoła terminy „pobożność” i „pobożny” w sensie ogólnym oznaczają zalecaną i właściwą postawę chrześcijanina wobec Boga i ludzi. Odnoszą się one jednak także do godnego i pięknego wykonywania funkcji liturgicznych (por. KL 48; 29). Jedną z najważniejszych cech postulowanej przez Sobór odnowy liturgii, obok świadomego i czynnego w niej uczestnictwa, jest pobożne jej celebrowanie i pobożne w niej uczestnictwo (KL 10)³

W Konstytucji o liturgii Sobór, mówiąc, że jest ona „szczytem i źródłem” działalności Kościoła, z którego wypływa cała jego moc (KL 10), zaznacza jednocześnie, że „nie wyczerpuje ona całej działalności Kościoła” (KL 9), a „życie duchowe nie ogranicza się do udziału w samej tylko liturgii” (KL 12). Pobożność wiernych (*pietas fidelium*) wyraża się głównie świętowaniu niedzieli i świąt Pańskich. Dlatego niedzielę należy tak „przedstawiać i wpoić w pobożność wiernych”, aby dzień ten stał się również „dniem radości i odpoczynku po pracy” (KL 106); a rok liturgiczny w taki sposób, aby zachować względnie odnowić tradycyjne zwyczaje i praktyki związane z poszczególnymi okresami liturgicznymi „celem należytego zasilania pobożności wiernych przez celebrację misterii chrześcijańskiego Odkupienia, a zwłaszcza misterium paschalnego” (KL 107). Tę pobożność wiernych należy wiązać przede wszystkim „ze świątami Pańskimi, przez które w ciągu roku obchodzi się misteria zbawienia” (KL 108).

³ Termin „pobożny” występuje w Kodeksie Prawa Kanonicznego jako cecha, którą mają się odznaczać alumni seminarium (kan. 259 § 2), kandydaci do święceń (kan. 1051 nr 1), kandydat na biskupa (kan. 378 § 1) i kardynała (kan. 351 § 1), egzorcysta (kan. 1172 § 2). Podobnie Instrukcja *De institutione theologica candidatorum ad sacerdotium* nr 25 wymaga od kandydatów na kapłanów „illuminata e solida pietà fondata sulla comprensione del suo ministero e sull'esatta valutazione della oblazione che la Chiesa gli chiede” (cyt. za *Enchiridion documentorum instaurationis liturgicae*. Red. R. Kaczynski. T. 2. Roma 1988 nr 3459).

Pobożność liturgiczna wyraża się we właściwym rozumieniu i uczestnictwie w liturgii Kościoła, która koncentruje się na Osobie Jezusa Chrystusa. W niej wspomina się, głosi i dla wierzących uobecnia mocą Ducha Świętego Jego misterium paschalne, głównie w ofierze eucharystycznej (*sacramentum pietatis* – KL 47; EM 3a) i sakramentach świętych, które stanowią ośrodek całego życia liturgicznego Kościoła (por. KL 10). Z liturgii wierni czerpią ducha prawdziwie chrześcijańskiego jako z pierwszego i niezastąpionego źródła (por. KL 14). W formacji do prawdziwej pobożności ważną rolę odgrywają również Liturgia Godzin (KL 90) i dzieła sztuki kościelnej, które „dusze ludzkie pobożnie zwracają ku Bogu” (KL 122). Z tej racji liturgię uznaje się za „złotą regułę pobożności chrześcijańskiej” (MC 23).

Dokumenty Kościoła wskazują na prymat pobożności liturgicznej, ale także na jej ścisły związek z innymi formami religijności, które razem służą uświęceniu i oddają cześć Bogu oraz mają prowadzić do czynnej miłości (*opera pietatis*⁴) i działalności apostołskiej. Ze względu na zawartą w liturgii (*lex orandi*) doktrynę Kościoła (*lex credendi*) oraz jej wyjątkową skuteczność duszpasterską liturgia ma dla innych form kultu „wypróbowaną wartość wzoru” (MC 1). Autentyczna i zdrowa pobożność liturgiczna, jako wzór pobożności chrześcijańskiej, wyraża się nie tyle w zewnętrznych praktykach, ile w doskonałej wierze i miłości oraz zjednoczeniu z Chrystusem. Nie może także opierać się na „przemijającym uczuciu”, lecz na prawdziwej wierze głoszonej przez Kościół i celebrowanej w liturgii Kościoła (por. KKK cz. I: Misterium chrześcijańskie oraz cz. II: Celebracja misterium chrześcijańskiego).

Liturgia jako celebrowanie paschalnego misterium Chrystusa i historii zbawienia jest uprzywilejowanym miejscem kultu i prawdziwą szkołą zdrowej pobożności. Papież Paweł VI wskazuje także na różnicę, jaka istnieje między liturgią, w której Kościół wspominając uobecnia misterium Chrystusa, a praktyką pobożności ludowej, jaką jest Różaniec, w czasie którego wierni wspominają i rozważają wydarzenia zbawcze z życia Chrystusa i Matki Bożej (MC 48). Nie oznacza to jednak deprecjonowania tej formy kultu chrześcijańskiego.

W związku z Rokiem Maryjnym Kongregacja Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów wydała *Orientamenti per la celebrazione dell'anno mariano* (31 kwietnia 1987 r.)⁵, w których podkreśla znaczenie i pierwszeństwo roku liturgicznego przed innymi pobożnymi praktykami (nr 1-2). To, co odnosi się do pozaliturgicznego kultu maryjnego, odnosi się także do wszelkich

⁴ O dziełach pobożności mówią m.in. DB 17; DZ 14; CTr 54;

⁵ „Notitiae” 23: 1987 s. 342-396.

form pobożności ludowej. Kongregacja podkreśla, że wszystkie inicjatywy związane z kultem maryjnym powinny być zharmonizowane z tematami i charakterem każdego okresu liturgicznego (nr 1). Liturgia powinna być dla wiernych normą i pokarmem (*norma ed alimento*) właściwej pobożności maryjnej w tym sensie, że kult liturgiczny jest przykładem i wzorem wszystkich innych form kultu, a Maryja wzorem dla Kościoła w wykonywaniu kultu, na co wskazuje sama liturgia (nr 6). W celebracjach liturgicznych Kościół słucha i strzeże słowa Bożego; wielbi i dziękuje Bogu, wspominając historię zbawienia; ukazuje wiernym Chrystusa i zanosi Go do nich; modli się i wstawia się za zbawienie wszystkich ludzi; rodzi i karmi przez Ducha Świętego w sakramentach do życia łaski; ofiaruje Chrystusa Ojcu i z razem z nim siebie; błaga i z nadzieją czuwając oczekuje przyjścia Pana (nr 9). Wzorcze znaczenie kultu liturgicznego (nr 6-10) polega na tym, że ma on charakter normatywny dla wszystkich innych form kultu maryjnego (nr 8). Należy w nim uwzględnić następujące aspekty: trynitarny, chrystologiczny, eklezjalny, biblijny, ekumeniczny, antropologiczny, eschatologiczny i misyjny (por. MC 25-33).

W rozdziale dotyczącym nabożeństw (*pia esercizi*) podano pewne zasady i podkreślono ich znaczenie (nr 51-52) z odwołaniem się do KL 13 i KK 67. Raz jeszcze zwrócono uwagę na pierwszorzędne miejsce i rolę liturgii, z którą mają być harmonizowane nabożeństwa stosownie do okresów i wymagań liturgii. Zawsze należy unikać mieszania nabożeństw i liturgii, gdyż powstają wtedy tzw. hybrydy; nie należy przeciwstawiać liturgii nabożeństwom ani ich nie eliminować (nr 54). Nabożeństwa należy inspirować Pismem świętym i wzbogacać celebracjami słowa Bożego, które jest punktem odniesienia dla kultu chrześcijańskiego, gdyż zawiera orędzie zbawienia, daje natchnienie i wzory modlitwy (nr 58).

POBOŻNOŚĆ LUDOWA W KULCIE CHRZEŚCIJAŃSKIM

W Kościele zawsze były, są i będą różne formy pobożności ludowej jako uzupełnienie liturgii, czyli oficjalnego kultu publicznego. Tak jak liturgia są one wyrazem wiary, miłości i kultu Boga. Ponadto często są podobne do liturgii przez takie same gesty, znaki, symbole, postawy, teksty, a nawet strukturę. Mają także ten sam cel: kult, czyli uwielbienie Boga i uświęcenie człowieka. Liturgia posiada jednak ustaloną strukturę obrzędową, oficjalne i zatwierdzone przez Kościół modlitwy. Liturgia jest konieczna dla życia Kościoła i poszczególnego chrześcijanina. Natomiast inne formy pobożności

są zalecane. Wyrastają one z wiary ludu i razem z liturgią stanowią jedno dziedzictwo wiary Kościoła. Wymagają jednak stałej troski i pielęgnacji ze strony Kościoła. Pobożność ludowa, jako „prawdziwy skarb ludu Bożego” (Jan Paweł II), jest żywą rzeczywistością posiadającą uwarunkowania historyczne i lokalne oraz „wrodzony zmysł *sacrum* i transcendencji” W niej wierni przejawiają i rozwijają takie postawy jak: cierpliwość i całkowite zaufanie Bogu, łatwiejsze znoszenie cierpień i podejmowanie codziennego krzyża, pragnienie podobania się Bogu i wynagradzanie za popełnione grzechy, „solidarność i otwarcie na bliźnich, uwrażliwienie na przyjaźń, miłość i braterską jedność” (DPLL 61). Pobożność ludowa przyczynia się do zachowania wiary, zwłaszcza tam, gdzie wierni nie mają stałej opieki duszpasterskiej (DPLL 64).

Należy jednak pamiętać o zasadniczych różnicach. Liturgia jest z ustanowienia Chrystusa i Kościoła, posiada „niezastąpioną wartość soteriologiczną i doksologiczną”, podczas gdy pobożność ludowa powstaje „od dołu”, jest wytworem ducha ludzkiego, który kieruje się do Boga głównie z aktami kultu i prośbami w sprawach dotyczących codziennego życia. W liturgii, zwłaszcza w ofierze eucharystycznej, „dokonuje się dzieło naszego odkupienia” (DPLL 55; por. KL 2). Ponadto liturgia jest wspólna dla całego Kościoła powszechnego, natomiast pobożność ludowa jest związana z tradycją Kościołów lokalnych (*Teilkirche*). Dlatego o ile liturgia Kościoła jest jedna, o tyle istnieje wielka różnorodność form pobożności ludowej. Liturgia Kościoła jest stała w tym sensie, że zawsze koncentruje się na celebracji misterium paschalnego Chrystusa w sakramentach, roku kościelnym i Liturgii Godzin, podczas gdy pobożność ludowa nie ma cechy trwałości i stałości – jedne jej formy zanikają i na ich miejsce powstają nowe. Pobożność liturgiczna tak się ma do pobożności ludowej jak *homo liturgicus* do *homo ritualis*⁶

Na czym polega wartość pobożności ludowej dla życia i duchowości chrześcijańskiej? Waler duchowy pobożnych praktyk ludowych polega na tym, że są przejawem patrzenia na świat i całe życie człowieka w świetle wiary w Boga Stwórcę i Zbawiciela. Wzbogacają one obowiązkowe formy kultu chrześcijańskiego. Często w sposób łatwo zrozumiały dla wiernych wyraża się w nich religijne spojrzenie na to, co określa się jako *profanum*, a nawet wzajemne przenikanie się *profanum* i *sacrum*. Pobożność ludowa wyraża wiarę chrześcijańską często w rozbudowanej formie obrzędowej, połączonej z wielkim zaangażowaniem uczestników za pomocą takich środków

⁶ C. Maggioni. *Cosa significa „educare alla pietà popolare” A partire da SC 13. „Rivista liturgica” 89:2002 s. 963.*

wyrazu, które odpowiadają mentalności i kulturze danego narodu (formuły słowne, gesty, postawy, procesje, dotykanie przedmiotów kultu itp.). Nabożeństwa istniejące obok liturgii, która głównie w sakramentach ma na celu uświęcenie, także często przyczyniają się do uświęcenia ich uczestników i prowadzą do prawdziwego nawrócenia, a przez to umocnienia i pogłębienia wiary. Podobnie jak liturgia, pobożność ludowa ma charakter wspólnotowy i przez to przyczynia się do tworzenia i podtrzymywania więzi między uczestnikami, nie tylko w czasie ich trwania, ale często także po ich zakończeniu (np. więzi uczestników pielgrzymek)⁷ Aby formy pobożności ludowej nie tylko nie zagrażały liturgii, ale do niej prowadziły, powinny być „ewangelizowane” i ściślej łączone ze słowem Bożym, aby stanowiły wyraz wiary, nadziei i miłości (DPLL 66). Wynika to z faktu, że jako wyraz kultu chrześcijańskiego podlegają jego prawom i „duszpasterskiemu autorytetowi Kościoła” Dlatego mają być zawsze podporządkowane eklezjologicznym zasadom kultu (DPLL 84).

POBOŻNOŚĆ LUDOWA W *DYREKTORIUM*

Dekret ogłaszający DPLL już na samym wstępie podkreśla, powołując się na KL, że sama liturgia nie wystarczy (por. KL 12), i dlatego usilnie zaleca *pia exercitia*, które jednak należy odpowiednio uporządkować, aby zgadzały się z liturgią – z niej wypływały i do niej prowadziły – gdyż liturgia „ze swej natury znacznie je przewyższa” (KL 13). Jednym z celów *Dyrektorium* jest doprowadzenie do harmonijnej zgodności między liturgią i pobożnością ludową. Dlatego zawiera ono „zasady” i „wskazania”, aby je stosować w „każdym z Kościołów lokalnych zgodnie z ich miejscowymi tradycjami” Pobożność ludowa stanowi bowiem wielką wartość w zachowaniu wiary chrześcijańskiego ludu.

Wprowadzenie do *Dyrektorium*, stwierdzając, że liturgia jest szczytem działalności Kościoła i jego źródłem, z którego wypływa cała jego moc (KL 10), podkreśla jednocześnie „konieczność zachowania także innych różnorodnych form pobożności ludu chrześcijańskiego. Ich ważność polega na tym, że „stanowią owocny wkład w życie Kościoła w zjednoczeniu z Chrystusem” (DPLL 1). *Dyrektorium* nie ustala nowych norm, lecz przypomina teologiczne zasady i dyscyplinę Kościoła, według których należy kształto-

⁷ Zob. J. Stefański. *Liturgia dla każdego*. Gniezno 1995 s. 47-53.

wać ducha pobożności ludowej oraz właściwie praktykować różne jej formy. Jest to dokument o charakterze teologicznym i pastoralnym. Nie obejmuje wszystkich praktyk pobożnych w całym Kościele łacińskim, lecz głównie te najbardziej znane. Odnośnie do innych zostawia decyzję Kościołom lokalnym i biskupom miejsca.

PROBLEM TERMINOLOGII W DOKUMENTACH KOŚCIOŁA

Dyrektorium przypomina, że w Kościele obok liturgii były obecne zawsze także inne bogate formy wyrażające wiarę w Boga, miłość do Chrystusa, Jego Matki i świętych. KL określa je jako *pia exercitia populi christiani*. Zwraca jednocześnie uwagę, że nie ma ustalonej i jednoznacznej terminologii na określenie tych form pobożnych praktyk religijnych, które nie należą do liturgii Kościoła. Dlatego potrzebne jest podanie praktycznej definicji terminów używanych w tym dokumencie („la définition usuelle des locutions employées dans ce document” – nr 6). Uściślenie terminologii jest ważne z tego względu, że jest ona różna nawet w oficjalnych dokumentach Kościoła.

Papież Paweł VI w *Evangelii nuntiandi* nr 48 używa terminu „religijność ludowa” Jan Paweł II w *Catechesi tradendae* (CT) nr 54 posługuje się terminem „pobożność ludowa” *Caeremoniale Episcoporum* (nr 253) obok liturgii wymienia *pia exercitia*, które pomagają do pobudzania pobożności, i poleca biskupom czuwanie, aby odbywały się one zgodnie ze wskazaniem KL 13. KPK kan. 839 § 1 stwierdza, że „zadanie uświęcenia Kościoła wypełnia przy pomocy także innych środków”, do których zalicza modlitwy oraz dzieła pokuty i miłości. Następnie (§ 2) poleca biskupom troskę, „by modlitwy oraz święte i pobożne ćwiczenia (*pia et sacra exercitia populi christiani*) w pełni odpowiadały (*plene congruat*) przepisom Kościoła” Natomiast w rozdziale o sanktuariach (kan. 1234) wymaga od pasterzy, aby „zapewnili wiernym obfitsze środki zbawienia przez gorliwe głoszenie słowa Bożego, przez odpowiednie ożywienie życia liturgicznego, zwłaszcza przez sprawowanie Eucharystii i pokuty oraz przez kultywowanie zatwierdzonych form pobożności ludowej (*probatas pietatis popularis formas colendo*)” Jan Paweł II w liście z okazji 25. rocznicy KL podkreśla wielkie znaczenie liturgii, ale także pobożności ludowej (*pietas popularis*) oraz pobożnych ćwiczeń (*pia exercitia*) i innych form pobożności (*et aliae pietatis formae* – nr 18)⁸

⁸ „Należy koniecznie zwrócić uwagę na pobożność ludową chrześcijan i na jej stosunek do życia liturgicznego. Nie można owej pobożności ludowej lekceważyć ani traktować jej z obo-

Katechizm Kościoła Katolickiego mówi o liturgii sakramentów i sakramentaliów, a następnie o formach „pobożności wiernych” i „religijności ludowej”. Podkreśla także, że zmysł religijny wiernych wyraża się w „różnorodnych formach pobożności”, takich jak: cześć oddawana relikwiom, nawiedzenie sanktuariów, pielgrzymki, procesje, droga krzyżowa, tańce religijne, różaniec, medaliki. *Katechizm* wspomina także ogólnie o formach pobożności, które „są kontynuacją życia liturgicznego Kościoła, ale go nie zastępują” (nr 1675; por. KL 13). Nie tylko liturgia, ale także „różne formy pobożności ludowej, zakorzenione w rozmaitych kulturach” podtrzymują życie chrześcijańskie. Z tej racji Kościół „podtrzymuje i popiera formy religijności ludowej, wyrażające zmysł ewangeliczny i ludzką mądrość, wzbogacające życie chrześcijańskie, ale równocześnie czuwa, by je rozświetlać światłem wiary” (nr 1679). *Katechizm* poleca biskupom i duszpasterzom, aby według właściwego rozeznania podtrzymywali i wspierali „religijność ludową” i w razie potrzeby oczyszczali i pogłębiali zmysł religijny, z którego wyrastają te formy pobożności. Mają także „kierować je do głębszego poznawania misterium Chrystusa” (nr 1676; por. CT 54).

Zauważmy, że *Katechizm* posługuje się dwoma terminami: „religijność ludowa” i „pobożność ludowa”. Jednakże podaje tylko opisowe określenie „religijności ludowej”, odwołując się do *Dokumentu z Puebla* z 1979 r. i do *Evangelii nuntiandi* nr 48: „Religijność ludowa w swej istocie jest zbiorem wartości odpowiadających w duchu mądrości chrześcijańskiej na podstawowe pytania egzystencjalne. Zdrowy katolicki zmysł ludu odznacza się zdolnością tworzenia syntezy egzystencjalnej. W ten sposób dochodzi do twórczego połączenia elementu Boskiego i ludzkiego, Chrystusa i Maryi, ducha i ciała, wspólnoty i instytucji, osoby i społeczności, wiary i ojczyzny, rozumu i uczucia. Mądrość ta jest rodzajem humanizmu chrześcijańskiego, który podkreśla z mocą godność każdej osoby jako dziecka Bożego, odbudowuje podstawowe braterstwo, uczy spotkania z naturą i zrozumienia, czym jest praca, daje motywację życia w radości i pogodzie ducha, nawet wśród trudów życia. Mądrość ta jest dla ludu podstawą rozeznania, ewangelicznym instynktem, który pozwala spontanicznie ocenić, kiedy Ewangelia zajmuje w Kościele pierwsze miejsce, a kiedy zanika jej treść i zagłuszają ją inne sprawy” (KKK 1676).

jętnością czy pogardą, jest ona bowiem bogata w różnorakie wartości i już sama w sobie wyraża religijne nastawienie wobec Boga. [...] Zarówno rozmaite nabożeństwa ludu chrześcijańskiego, jak też inne formy pobożności są pożądane i godne zalecenia, pod warunkiem, że nie będą zastępowały ani nie będą mieszane z celebracjami liturgicznymi” (nr 18).

TERMINOLOGIA STOSOWANA W *DYREKTORIUM*

Dyrektorium podaje cztery różne określenia tych form kultu Bożego, które obok liturgii występują w życiu Kościoła. Sam tytuł *Dyrektorium o pobożności ludowej i liturgii* wydaje się wskazywać, że preferuje ono termin „pobożność ludowa” i że jest on nadrzędny w stosunku do pozostałych. Jednakże z analizy jego treści wynika, że najbliższą liturgii Kościoła i zarazem pierwszą spośród licznych form kultu pozaliturgicznego są nabożeństwa⁹

— *Pia exercitia (les pieux exercices, pia esercizi)* – nabożeństwa

Powołując się na KL 13, wśród pozaliturgicznych form kultu *Dyrektorium* na pierwszym miejscu wymienia *pia exercitia*, czyli dosłownie „pobożne ćwiczenia”, lecz w przekładzie na język polski najczęściej używa się terminu „nabożeństwa” *Dyrektorium* określa je jako publiczne lub prywatne przejawy pobożności chrześcijańskiej, które nie są częścią liturgii, lecz zgodne są z jej duchem, normami i rytmem. W pewien sposób są one także inspirowane przez liturgię i powinny wiernych do niej prowadzić. Niektóre z nich mają autorytet Stolicy Apostolskiej, inne biskupów, jeszcze inne należą do tradycji religijnej Kościołów lokalnych lub rodzin zakonnych. Zawsze jednak powinny mieć odniesienie do Objawienia Bożego i opierać się na fundamencie eklezjalnym. Chodzi o to, aby jako odnoszące się do rzeczywistości łaski objawionej przez Boga w Jezusie Chrystusie zgadzały się „ze zdrową nauką, prawami i rozporządzeniami Kościoła” (DPLL 71). Wyraża się to w tym, że celebrowane są według zwyczajów i ksiąg zatwierdzonych

⁹ W tłumaczeniu na język polski zauważa się brak konsekwencji i różny przekład tych samych terminów łacińskich. Zasadniczo łac. *pia exercitia* tłumaczy się jako „nabożeństwa ludu chrześcijańskiego” W DPLL nr 7 jednak powinno być „nabożeństwa”, a nie „nabożeństwo” W nr 2 *pia exercitia* przetłumaczono jako „praktyki duchowe” Termin *les dévotions* tłumaczono różnie: „zewnątrze praktyki pobożne” (nr 11), „różne nabożeństwa” (nr 12, 19, 32, 66, 68, 80) lub „nabożeństwa” (nr 129, 154, 157, 167, 171, 172, 205; 216, 228) oraz „pobożność prywatna” (nr 18, 87, 93, 161, 204, 205), „pobożność ludowa” (nr 16, 18) „pobożna praktyka” (nr 174), „uwielbienie” (nr 178), „cześć” (nr 179), „znak czci” (nr 206), „kult” (nr 35). Spotyka się także błędne tłumaczenie na język polski: w nr 2 zamiast „celebracje liturgiczne” (*célébrations liturgiques*) jest „nabożeństwa liturgiczne” Nb. podobne tłumaczenie jest w KPK kan. 835 § 4, gdzie *liturgicas celebrationes* przetłumaczono jako „nabożeństwach liturgicznych” W DPLL nr 103 pojawia się tekst: „W czasie tego nabożeństwa nieszpornego można zastosować takie elementy, jak: homilia, użycie kadzidła czy dostosowane odpowiednio modlitwy wstawiennicze” („Une telle célébration pourrait être associée à certains éléments particulièrement chers à la piété populaire”). Nie chodzi tu o żadne nabożeństwo, lecz o zwyczajne nieszpory.

przez władzę kościelną (DPLL 7). Wynika stąd, że nabożeństwa są najbliższe liturgii Kościoła. *Dyrektorium* zalicza je do typowych form pobożności ludowej i kultu chrześcijańskiego (DPLL 70). Z tej racji podlegają one szczególnej trosce Kościoła i wiele z nich ma jego aprobatę, są zalecane i w razie konieczności korygowane (DPLL 72). Przez nabożeństwa dokonuje się także uwielbienie Boga, a ich uczestnicy otrzymują „dobra duchowe i siły do prowadzenia prawdziwie chrześcijańskiego życia” (tamże). Mówiąc o relacji liturgii do nabożeństw, *Dyrektorium* zaznacza, że chociaż liturgia ze swej natury je przewyższa, to jednak „liturgia i pobożność ludowa muszą ze sobą współistnieć z zachowaniem wzajemnej hierarchii wartości i poszanowaniem własnej natury obu tych wyrazów kultycznych” (DPLL 73 i 50). Należy także dążyć do harmonizacji nabożeństw z wymaganiami liturgii, nie mylić ani ich ze sobą nie łączyć, ale także nie przeciwstawiać liturgii nabożeństwom ani ich nie likwidować, gdyż powoduje to wielką szkodę dla ludzi wierzących (DPLL 74). Przy zachowaniu tradycyjnych elementów w nabożeństwach należy także dążyć do ich odnowy w oparciu o Biblię i liturgię, nadając im charakter trynitarny jako modlitwy skierowanej do Ojca za pośrednictwem Syna i w mocy Ducha Świętego (DPLL 75 i 80). Ze słowa Bożego pobożność ludowa ma czerpać natchnienia i wzory modlitwy oraz „pełne głębi tematy rozważań” Stałym elementem nabożeństw powinny być odpowiednio dobrane, raczej krótkie i łatwiejsze do zapamiętania teksty Pisma świętego, które będą starannie czytane i właściwie komentowane, podobnie jak w liturgii (DPLL 87-89). Niewłaściwa relacja między liturgią i pobożnością ludową wynika najczęściej z braku zrozumienia podstawowych wartości liturgii. Przejawia się to m.in. w niedocenianiu centralnego miejsca paschalnego misterium Chrystusa uobecnianego w liturgii i małej świadomości uczestnictwa w kapłaństwie wspólnym. Konsekwencją tego jest niepodjęcie przez wiernych funkcji liturgicznych, podczas gdy chętnie i aktywnie uczestniczą w nabożeństwach. *Dyrektorium* zaleca bardzo ostrożne odnoszenie się do objawień prywatnych, na które zawsze wyczulona jest pobożność ludowa, gdyż nie należą one do depozytu wiary (DPLL 90).

Oдноśnie do inkulturacji nabożeństw *Dyrektorium* zaleca dużą roztropność i baczne zwracanie uwagi na to, aby nie weszły do nich „pojęcia sprzeczne z wiarą chrześcijańską, a do form kultycznych nie przedostały się elementy o charakterze synkretycznym” (DPLL 92).

W rozdziale dotyczącym czci (*vénération*) Matki Bożej *Dyrektorium* wylicza następujące nabożeństwa zalecane przez Kościół: modlitewne słuchanie słowa Bożego; Anioł Pański; *Regina caeli*; Różaniec; Litanie do NMP; Konsekracja – powierzenie się Maryi; szkaplerz i inne szkaplerze; medaliki ma-

ryjne i Hymn *Akatyst* (DPLL 193-207). Jednakże nabożeństw ku czci Matki Bożej i świętych nie można sprawować „w czasie adoracji Najświętszego Sakramentu” Nie dotyczy to Różańca, ze względu na rozważanie w tym czasie tajemnic Wcielenia i Odkupienia, co nadaje tej modlitwie charakter chrystologiczny (DPLL 165).

Liturgia roku kościelnego powinna mieć zawsze pierwszeństwo przed wszelkimi innymi formami i praktykami pobożności. Dlatego *Dyrektorium* zwraca uwagę na dowartościowanie niedzieli i okresów roku liturgicznego (DPLL 94-182).

— *Les dévotions* – zewnętrzne praktyki pobożności

Innym rodzajem pozaliturgicznego kultu chrześcijańskiego są *dévotions* – „zewnętrzne praktyki pobożne” Należą do nich modlitwy, śpiewy, poszaniewanie pewnego czasu, odwiedzanie szczególnych miejsc, czyli pielgrzymki, medaliki, zwyczaje, które ożywiane wewnętrzną wiarą, w szczególny sposób podkreślają relację wiernych do Osób Trójcy Świętej, Najświętszej Maryi Panny i świętych. Mogą one odnosić się np. do przywileju łaski lub tytułu, który wyrażają, do świętych jako naśladowców Chrystusa lub ich roli w Kościele (DPLL 8). Wśród pobożnych praktyk (*dévotions*) związanych z rokiem liturgicznym *Dyrektorium* wymienia następujące: w okresie Adwentu – wieńiec adwentowy, procesje adwentowe, „czas zimowy” i związane z nim praktyki, nowennę przed Niepokalanym Poczęciem NMP, nowennę przed Narodzeniem Pańskim i żłóbek (DPLL 98-104); w okresie Narodzenia Pańskiego – choinkę i wieczerzę wigilijną (DPLL 106-119). W czasie Wielkiego Postu poleca szczególną cześć (*vénération*) oddawaną Chrystusowi ukrzyżowanemu, czytanie opisu Męki Pańskiej, Drogę Krzyżową, „Drogę Matki”, „Godzinę Matki”, Płacz Maryi i Godzinę Strapionej (DPLL 127-147). Z okresem Wielkanocy związane są takie praktyki, jak Spotkanie Matki ze zmartwychwstałym Synem, *Via lucis*, kult (*dévotion*) Bożego miłosierdzia (II Niedziela Wielkanocy), nowenna przed Zesłaniem Ducha Świętego (DPLL 149-155). Powszechną praktyką pobożności liturgicznej i ludowej jest adoracja Najświętszego Sakramentu, która może przybierać różne formy: nawiedzenie i modlitwa w milczeniu, adoracja według przepisów liturgicznych, adoracja wieczysta lub czterdziestogodzinne nabożeństwo (DPLL 164-165). Pobożność (*dévotion*) związana z kultem Najświętszego Serca Jezusa wyraża się w takich formach zatwierdzonych przez Stolicę Apostolską, jak: osobiste poświęcenie siebie, poświęcenie rodziny, Litania do Najświętszego Serca Jezusa, akty prześlągania, praktyka dziewięciu pierwszych piątków miesiąca

(DPLL 166-173). Praktykami związanymi z kultem Najdroższej Krwi Chrystusa są: Litanie i Koronka do Najdroższej Krwi Chrystusa, Godzina adoracji Najdroższej Krwi Chrystusa, *Via Sanguinis* (DPLL 175-179). Do pobożnych praktyk związanych z kultem Niepokalanego Serca Maryi *Dyrektorium* zalicza pięć pierwszych sobót miesiąca (DPLL 174). Pobożność maryjna wyraża się także przez tridua, tygodnie i nowenny maryjne (DPLL 189). Do typowych wyrazów religijności ludowej *Dyrektorium* zalicza pielgrzymkę: „Pielgrzym potrzebuje sanktuarium, a sanktuarium potrzebuje pielgrzyma” (DPLL 279). Kościół zawsze zachęcał do zachowania tej formy pobożności (DPLL 281) i wskazuje na duchowość pielgrzymowania, podkreślając następujące jej wymiary: eschatologiczny, pokutny, świąteczny, kultyczny, apostołski i wspólnototwórczy (DPLL 286). Liczne pobożne praktyki pobożności ludowej związane są także z kultem Aniołów, zwłaszcza Anioła Stróża, świętych (św. Józefa, św. Jana Chrzciciela) i błogosławionych, z kultem relikwii i wizerunków świętych (DPLL 208-257).

— *La piété populaire* – pobożność ludowa

Trzecim terminem określającym pozaliturgiczne formy kultu chrześcijańskiego jest *piété populaire*, czyli „pobożność ludowa”. Jest ona przejawem różnych form kultu prywatnego lub wspólnotowego wynikającego z wiary chrześcijańskiej, które wyrażają się nie przez formy liturgiczne, lecz czerpią wzory oraz inspirację z ducha (*génie*) i kultury własnego narodu. *Dyrektorium* zalicza je do „prawdziwych skarbów ludu Bożego”, dzięki któremu także prości i biedni mogą wyrażać swoją wiarę i pragnienie Boga. Praktyki pobożności ludowej mają głęboki sens i wyrażają takie przymioty Boga, jak: ojcostwo, Opatrzność Boża, pełna miłości Jego stała obecność wśród swego ludu. Pobożność ludowa prowadzi często do takich postaw wewnętrznych, rzadko obecnych w tym samym stopniu gdzie indziej, jak cierpliwość, zrozumienie sensu krzyża w życiu codziennym, życzliwość dla innych, otwarcie się na inne przejawy praktyk pobożnych (DPLL 9).

— *La religiosité populaire* – religijność ludowa

Dyrektorium wskazuje wreszcie na zjawisko uniwersalne, które określa jako „religijność ludowa” (*religiosité populaire*). O ile termin „pobożność ludowa” odnosi się jedynie do form wyrazu wiary i kultu właściwego religii chrześcijańskiej, „religijność ludowa” ma znaczenie uniwersalne i oznacza wszelkie przejawy religijności, także niezwiązanej z Objawieniem chrześci-

jańskim. Dlatego nie można tych terminów używać zamiennie. „Religijność ludowa” odwołuje się do powszechnego doświadczenia religijnego i pewnego wymiaru religijności, który obecny jest tak w sercu każdej osoby, jak i w kulturze danego narodu, głównie w jego wymiarze i przejawach wspólnotowych. Każdy naród stara się wyrazić swoją własną wizję transcendencji i swoją do niej relację, posługując się środkami własnej kultury. Przez to ma ona własny ludzki wymiar i wielki walor duchowy. Dlatego termin „religijność ludowa” nie odnosi się jedynie do religii chrześcijańskiej, lecz do każdej religii. W różnych regionach i w społecznościach przenikniętych już elementami religii chrześcijańskiej „religijność ludowa” prowadzi do powstania pewnego rodzaju „katolicyzmu ludowego”. Współistnieją w nim, w sposób mniej lub bardziej harmonijny, różne elementy wyrażające religijny sens życia, własnej kultury i objawienia chrześcijańskiego (DPLL 10).

Dyrektorium wskazuje na istniejącą różnicę między „pobożnością ludową” i „religijnością ludową” (DPLL 10), gdyż ta druga nie zawsze jest pozytywna i zdolna wyrazić wiarę i modlitwę chrześcijańską. Nie tylko istnieje „coś” lub „ktoś”, ale w pobożności jest Chrystus i Kościół, odniesienie do Objawienia i Kościoła (DPLL 21-50). Dlatego jest różnica między tymi formami pobożności, które jeszcze nie są lub już nie są chrześcijańskie, z powodu braku istotnych elementów należących do religii objawionej.

Czasem w pobożności i religijności ludowej mogą istnieć identyczne formy zewnętrzne, np. posty, pielgrzymki, taniec, kąpiel, używanie światła, ale odnoszą się do różnych rzeczywistości. O chrześcijańskiej pobożności i religijności ludowej można mówić wtedy, gdy jej formy są zgodne z nauką Kościoła (fakt pozytywny) i wykluczają to, co nie jest z nią zgodne (kryterium negatywne)¹⁰

Rodzaj definicji religijności ludowej zawiera nr 10 *Dyrektorium*. Jednakże termin ten nie zawsze jest tak rozumiany. W nr 64 czytamy, że „zdrowa religijność ludowa może być – jako rzeczywistość głęboko katolicka – skutecznym antidotum przeciw sektom i gwarancją wierności orędku zbawienia” (jest to cytata z przemówienia Jana Pawła II). Zaraz potem zaś czytamy, że „pobożność ludowa” stanowi pomoc w zachowaniu wiary. W nr 91 *Dyrektorium* stwierdza, że „religijność ludowa jest pierwszą i podstawową formą «inkulturacji» wiary; winna się zawsze poddawać kierownictwu liturgii i iść za jej wskazaniem, ale sama z kolei wzbogaca wiarę tym, co czerpie z serca” W nr 95 *Dyrektorium* cytuje *Dies Domini* nr 80, że pasterze „powinni

¹⁰ Maggioni, jw. s. 966.

dokonywać rozeznania, które pozwoli zachować wartości obecne w religijności ludowej tak, aby celebrowanie liturgii, a przede wszystkim niedzielna i świąteczna, nie doznała uszczerbku, ale raczej została wzbogacona” W zakończeniu *Dyrektorium* mowa jest o pielęgnowaniu i odpowiednim formowaniu „zróżnicowanej pobożności i religijności ludowej w zgodności z liturgią” (DPLL 288). Nb. nawet w przemówieniu do Kongregacji Kultu Bożego w związku z *Dyrektorium o pobożności ludowej i liturgii* Jan Paweł II nie użył terminu „pobożność ludowa”, lecz „religijność ludowa” (pięć razy)¹¹ W adhortacji *Pastores gregis* (PG) także występuje podwójna terminologia: raz Papież pisze o pobożności, innym razem o religijności ludowej (PG nr 40).

DUCH ŚWIĘTY W LITURGII I POBOŻNOŚCI LUDOWEJ

Całe życie chrześcijańskie jest życiem w Chrystusie i w Duchu Świętym. On prowadzi do Ojca (Rz 8,14) i do coraz doskonalszego poznania doskonałości Boga, przemiany własnego życia, wspiera w przeciwnościach i próbach życiowych (por. Rz 8,26-27). Od Ducha Świętego pochodzi, czerpie swą moc, rozwija się i dokonuje kult chrześcijański. Bez Jego obecności „nie może istnieć prawdziwy kult liturgiczny ani też jakiegokolwiek formy prawdziwej pobożności ludowej” (DPLL 78). Dlatego pobożność ludowa ma stanowić prawdziwy „dialog między Bogiem i człowiekiem przez Chrystusa w Duchu Świętym” Nie tylko obecne, ale już pierwotne formy pobożności ludowej stanowią także owoc działania Ducha Świętego i wyraz pobożności Kościoła. Wynika to stąd, że wierni żyją w Kościele i przestrzegają dyscypliny kultycznej, a wiele z tych form Kościoł zatwierdził i wyraźnie zaleca (DPLL 83). Tak jak liturgia, pobożność ludowa jest „rzeczywistością kościelną zrodzoną i kierowaną przez Ducha Świętego oraz przyjętą i potwierdzoną przez nauczanie Kościoła”; sprowadza owce łaski i świętości w ramach Kościoła (tamże). Można więc mówić o dwóch istotnych elementach konstytutywnych pobożności ludowej: jej pochodzeniu od Ducha Świętego (aspekt pneumatologiczny) oraz uznaniu i znaczeniu dla życia Kościoła (aspekt eklesjalny). Jest ona rzeczywistością żywą, a jej źródłem jest „stała i czynna obecność Ducha Świętego w społeczności kościelnej, jej punktem

¹⁰ „La vostra plenaria [...] ha scelto come tema centrale quello della religiosità popolare” [...] la religiosità popolare ha il suo naturale coronamento nella celebrazione liturgica...” (*Messaggio di Sua Santità Giovanni Paolo II. „Notitiae” 37:2001 s. 403; podkr. Cz. K.*). W tłumaczeniu polskim za każdym razem jest „pobożność ludowa”

odniesienia – tajemnica Chrystusa Zbawiciela. Jej celem, podobnie jak celem liturgii, jest uwielbienie Boga i zbawienie ludzi (DPLL 61).

PODMIOT LITURGII I POBOŻNOŚCI LUDOWEJ

Podmiotem liturgii na mocy kapłaństwa wspólnego są wszyscy ochrzczeni i bierzmowani jako lud Boży, tworzący zgromadzenie liturgiczne. *Katechizm Kościoła Katolickiego* stwierdza jednoznacznie, że liturgię sprawuje cała wspólnota (nr 1140), której przewodniczy *minister ordinatus*, czyli posiadający sakrament święceń. Z tej racji, że liturgię sprawuje cały kapłański lud Boży, jest ona dziełem ludu, czyli ma także we właściwym sensie charakter ludowy, co zresztą zawiera się w samym słowie „liturgia” oznaczającym „dzieło ludu”. Według KL 7 i 26 liturgia jest *actio populi Dei*. Ten sam lud Boży uczestniczy w różnych formach kultu chrześcijańskiego, które są wyrazem jego pobożności, z tym że jedne formy są liturgiczne i obowiązkowe, inne zaś do liturgii nie należą i chociaż są polecane, należą do fakultatywnych praktyk pobożności.

W świetle *Dyrektorium Lud Boży (populus Dei)* lub *populus christianus* może oznaczać albo Kościół i wszystkich wiernych, albo tę część wiernych, która nie ma głębszej formacji chrześcijańskiej, wreszcie grupy chrześcijan żyjące w różnych epokach historycznych i na różnych obszarach geograficznych. W żadnym wypadku termin „ludowy” nie może być rozumiany w sensie pejoratywnym i wstydlivym, a „pobożność ludowa” jako kult właściwy ludziom prostym, niewykształconym i należącym do niższych warstw społecznych¹² *Dyrektorium* wyklucza przekonanie, jakoby liturgia nie była „ludowa”, przypominając, że jej odnowa po Soborze „miała na celu przywrócenie ludowi Bożemu udziału w celebracji liturgii bez pomniejszenia takich wartości, jak śpiewy, czynne uczestnictwo i posługi świeckich, w przeszłości będące powodem tworzenia innych, alternatywnych modlitw lub zastępowania czynności liturgicznych” (DPLL 11). Pobożność ludowa nie jest w opozycji do pobożności oficjalnej (elitarnej), skoncentrowanej na liturgii i jakby jej przeciwstawnej. Zarówno liturgia, jak i praktyki pobożności ludowej są bogactwem kultu chrześcijańskiego. Podmiotem różnych form modlitwy, tak prywatnej jak i wspólnotowej, czyli także pobożności ludowej, jest cały lud Boży oraz grupy wiernych tworzące bractwa i stowarzyszenia uznane przez Kościół, ale także „każdy chrześcijanin – duchowny, zakonnik, człowiek

¹² J. Y Hameline. *Vous avez dit: „populaire?”* LMD 2003 nr 236 s. 33.

świecki” (DPLL 67; 69). Papież Paweł VI stwierdza, że przede wszystkim rodzina jest podmiotem modlitwy w pobożności ludowej, którą Duch Święty ożywia (FC 61; DPLL 68).

Liturgia i pobożność ludowa razem przyczyniają się także do rozwoju życia religijnego. Wierni wypełniają swoje kapłaństwo nie tylko w liturgii, ale także „w różnych formach życia chrześcijańskiego, w tym także przez pobożność ludową” (DPLL 85). Pomaga ona modlić się, wielbić Boga, dawać świadectwo Chrystusowi, oczekiwać Jego chwalebnego przyjścia i daje nadzieję osiągnięcia życia wiecznego (DPLL 86). *Dyrektorium* wiele razy podkreśla pozytywne znaczenie „pobożności ludowej” i związanych z nią różnych praktyk, ale jednocześnie wskazuje na potrzebę ich ewangelizacji.

POBOŻNOŚĆ LUDOWA W PRAKTYCE PASTORALNEJ

Dyrektorium przypomina najważniejsze zasady teologiczne, którymi mają kierować się duszpasterze w organizowaniu i prowadzeniu nabożeństw i innych pobożnych praktyk.

1. Pierwszą z nich jest prymat liturgii nad nabożeństwami, które w dziejach Kościoła były dla wiernych drogą do liturgii (por. KL 13). Polega on na tym, że celebracje liturgiczne, głównie sakramentów, są konieczne, aby żyć w Chrystusie i w Kościele. Podczas gdy różne formy pobożności ludowej są jedynie fakultatywne. Wynika stąd wyższość modlitwy liturgicznej i roku liturgicznego nad wszelkimi praktykami prywatnymi (DPLL 11).

2. Drugą zasadą jest waloryzacja i odnowa pobożności ludowej. Nie można jej deprecjonować, lecz należy do niej podchodzić z mądrością, właściwie oceniając jej wielkie bogactwa, stwarzające możliwość pogłębiania życia chrześcijańskiego. W tym względzie w Ewangelii należy szukać miary i kryterium oceny każdej formy pobożności chrześcijańskiej, pobożnych ćwiczeń i praktyk dewocyjnych. Podobnie jak od liturgii, od pobożności ludowej wymaga się, aby „była całkowicie wolna od rytów magicznych, powierzchowności, spirytyzmu, ducha zemsty lub namiastki seksualizmu”¹³

3. Odpowiednia ocena i odnowa pobożnych ćwiczeń i praktyk dewocyjnych w duchu wskazań Vaticanum II. *Dyrektorium* wskazuje na poczwórną inspirację tej odnowy: biblijną, czyli bezpośrednio lub pośrednio odniesienie do Pisma świętego; liturgiczną, jako echo i przedłużenie cele-

¹³ Kongregacja Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów. Instrukcja *Liturgia i inkulturacja* nr 48.

bracji liturgicznych; ekumeniczną, czyli wrażliwość na różne tradycje chrześcijańskie i unikanie tego, co niestosowne; antropologiczną, wyrażającą się w stosowaniu symboli i form zewnętrznego wyrazu właściwych dla poszczególnych narodów. Należy unikać wszelkich archaizmów, pozbawionych już dziś swojego znaczenia, ale także zbytniego dążenia do współczesniania nabożeństw za wszelką cenę. Tę odnowę, aby była owocna, należy wprowadzać stopniowo i mądrze (pedagogicznie), uwzględniając czynnik miejsca i okoliczności (DPLL 12).

4. Zachowanie obiektywnej różnicy między liturgią i pobożnością ludową oraz dążenie do jej zgodności z liturgią. Należy unikać nakładania się na siebie tych dwóch rzeczywistości. Wynika to z różnicy ich języka, rytmu, przebiegu i teologii. Akty pobożności i dewocji ludowej powinny mieć swoje własne miejsce, ale zawsze poza Eucharystią i innymi sakramentami. Pierwszeństwo przysługuje zawsze niedzielom, uroczystościom oraz poszczególnym okresom i dniom liturgicznym. Trzeba także unikać nadawania pobożnym ćwiczeniom charakteru celebracyjnego. Powinny one zachowywać swój styl, prostotę i własne słownictwo (DPLL 13). Zachowując prostotę i spontaniczność wyrazu, należy starać się, aby formy i język pobożności ludowej wyrażały prawdy wiary i misterium chrześcijańskie (DPLL 14).

5. Cechą charakterystyczną pobożności ludowej jest bogactwo gestów, postaw ciała i symboli. Należą do nich dotykanie i całowanie obrazów oraz miejsc świętych, relikwii i przedmiotów sakralnych, pielgrzymki, procesje, składanie ofiar i wotów, modlitwa na kolanach i prostracja, noszenie medaliaków i wiele innych. Są to przekazywane z pokolenia na pokolenia zachowania związane z tymi formami pobożności. Jednakże należy troszczyć się, aby nie były one jedynie zewnętrzną formą, bez wpływu na postawy moralne wiernych (DPLL 15). Chociaż modlitwy i formuły dewocyjne nie podlegają tak ścisłym rygorom jak modlitwy liturgiczne, powinny być inspirowane tekstami Pisma świętego, liturgii, Ojców i Magisterium Kościoła oraz zgadzać się z jego wiarą. Jeśli mają one charakter trwały i publiczny, wymagają zatwierdzenia przez ordynariusza miejsca (DPLL 16).

6. Ważną rolę w pobożności ludowej odgrywa także śpiew, właściwy tradycji i kulturze danego narodu. Zachowując tradycyjne śpiewy, jeśli są zgodne z duchem Biblii i Kościoła, wskazane jest komponowanie nowych. W niektórych kulturach śpiewowi towarzyszą takie gesty jak klaskanie w dłonie, rytmiczne ruchy ciała i taniec. Formy te wyrażają ich wiarę i należą do miejscowej tradycji. Jednakże tego rodzaju zachowań nie należy bezkrytycznie przenosić na inne środowiska wiernych, dla których są one obce lub nienaturalne (DPLL 17).

7. Duże znaczenie w pobożności ludowej mają również obrazy, pomagające wiernym w przeżywaniu tajemnic wiary chrześcijańskiej. Według nauki Kościoła „cześć oddawana obrazom jest kierowana do osób, które te obrazy przedstawiają”¹⁴ Należy zachowywać zasady Kościoła odnoszące się do ikonografii (por. KL 124-125), aby obrazy wyrażały prawdy wiary oraz odznaczały się prawdziwym pięknem. Dlatego do odpowiedzialnych za kościoły i kaplice należy troska o godność, piękno i jakość obrazów będących przedmiotem publicznej czci wiernych. Nie można dopuszczać obrazów i figur tworzonych z pobożności prywatnej, a faktycznie przeznaczonych do kultu publicznego. Także święte obrazki dla użytku wiernych, umieszczane w domach lub przez wiernych noszone, nie powinny być banalne czy nawet błędne teologicznie (DPLL 18).

8. Miejscem praktykowania pobożności ludowej, wspólnotowej i prywatnej, oprócz kościołów i sanktuariów są także domy chrześcijańskie, a nawet miejsca pracy. Czasem takimi miejscami stają się również ulice czy place publiczne, na których odbywają się manifestacje wiary (DPLL 19).

9. Pobożność ludowa w swoich różnorodnych formach związana jest również z rytmem dni i nocy, miesięcy i zmieniających się pór roku, ze szczególnymi dniami radości lub smutku dla poszczególnych osób, ich rodzin lub nawet całych wspólnot (DPLL 20).

10. Za formy pobożności ludowej odpowiada przede wszystkim biskup miejsca. On powinien je organizować, ukierunkowywać na pogłębienie wiary, korygować i ewangelizować. Biskup ma także czuwać, aby nie mieszano ich z celebracjami liturgicznymi¹⁵, aprobować teksty modlitw i formuł związanych z publicznymi praktykami pobożności ludowej na terenie swojej jurysdykcji. Poszczególni wierni, duchowni czy świeccy, lub ich grupy, nie mogą narzucać własnych modlitw, formuł i inicjatyw do publicznego użytku bez zgody biskupa (DPLL 21).

Z ducha całego *Dyrektorium* wynikają dwie ważne zasady praktyczne: pobożność ludowa nie powinna zastępować liturgii, a liturgia nie wyklucza innych prawomocnych form wyrażania wiary w Chrystusa Zbawiciela; proces oczyszczania i ewangelizowania pobożności ludowej powinien dokonywać się na bazie podstawowej prawdy, że miarą każdej formy prawdziwej pobożności chrześcijańskiej jest Ewangelia i oddawanie czci Ojcu „w duchu i w prawdzie” (J 4, 23). Czy pobożność ludowa konieczna jest do zbawienia? Konieczne są jedynie sakramenty święte, stanowiące serce liturgii Kościoła,

¹⁴ Sobór Nicejski II. DS 601; Sobór Trydencki. DS 1823-1825.

¹⁵ Jan Paweł II. *Vicesimus quintus annus* nr 18; Instrukcja *Liturgia i inkulturacja* nr 45.

ale wszelkie praktyki pobożności ludowej, jeśli są z nią zgodne, z pewnością zbliżają do Chrystusa i pomagają w osiągnięciu zbawienia.

Trynitarnie ukształtowana i praktykowana pobożność liturgiczna i ludowa powinna prowadzić do praktykowania życia chrześcijańskiego i wielbienia Boga. Liturgia i pobożne praktyki pomagają z wiarą słuchać i przyjmować Jego słowo, całkowicie zaufać Bogu i pełnić Jego wolę w każdej sytuacji swego życia, za wszystko wielbić Go i dziękować, służąc jednocześnie z miłością każdemu człowiekowi. Tylko wtedy możliwa będzie doskonała harmonia między wiarą, uczestnictwem w liturgii i praktykach pobożności ludowej oraz życiem chrześcijańskim.

Skoro liturgia Kościoła ze swej natury ma charakter trynitarny i z tej racji jest złotą regułą pobożności chrześcijańskiej, to także cały kult pozaliturgiczny, czyli ludowy, we wszystkich jego formach i przejawach, powinien również mieć charakter trynitarny. Wtedy dopiero cała chrześcijańska pobożność (*lex orandi*) w pełni zgadzać się będzie z wiarą Kościoła (*lex credendi*) i będzie skutecznie prowadzi do praktyki życia chrześcijańskiego na chwałę Trójcy Świętej (*lex vivendi*). Jest to ważne wskazanie dla katechezy i kaznodziejstwa, które mają formować wiernych do takiej pobożności chrześcijańskiej w duchu *Dyrektorium* i całego nauczania Kościoła.

Relację liturgii do pobożności ludowej J. Evenou wyjaśnia na przykładzie porównania pięknego ogrodu i równie pięknej łąki. W ogrodzie wszystkie drzewa, krzewy i kwiaty są posadzone według z góry przemyślanego planu i na bieżąco odpowiednio pielęgnowane. Ale również łąka ma swoje niepowtarzalne piękno w postaci wielkiego bogactwa traw i kwiatów, do tego zmienia swój wygląd w zależności od pory roku¹⁶ Bogate przejawy pobożności ludowej, które nie są rygorystycznie z góry określone, lecz bardziej odpowiadają subiektywnym i emocjonalnym potrzebom wiernych, w doskonały sposób uzupełniają i wzbogacają formy pobożności liturgicznej.

Jan Paweł II w Liście apostolskim z okazji 40. rocznicy ogłoszenia Konstytucji o liturgii napisał, że pobudza ona wspólnotę chrześcijańską, aby rozwijała swoje życie modlitewne nie tylko poprzez liturgię, ale także poprzez „nabożeństwa chrześcijańskiego ludu”, pod warunkiem, że będą one „zgodne ze świętą liturgią, z niej niejako wypływające i do niej prowadzące” (nr 10; por. KL 13)¹⁷

¹⁶ J. Evenou. *Liturgie et dévotion*. „Notitiae” 23:1987 s. 31 (cały art. s. 31-51).

¹⁷ *Messaggio di Sua Santità Giovanni Paolo II* (21.09.2001). „L'Osservatore Romano” (wyd. polskie) 25:2004 nr 4 s. 6.

BIBLIOGRAFIA

- Jabłoński Z. S.: Pielgrzymki w pobożności ludowej. W: Liturgia i pobożność ludowa. Red. W Nowak. Olsztyn: Wyd. Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego 2003 s. 127-153.
- Kopeć J. J. Polska obrzędowość rodzinna w roku kościelnym. RTK 29:1982 z. 6 s. 109-126.
— Liturgia i pobożność ludowa w świetle historii. W: Liturgia i pobożność ludowa. Red. W Nowak. Olsztyn: Wyd. Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego 2003 s. 25-38.
- Krakowiak Cz.: Idee przewodnie *Wstępu do Dyrektorium o pobożności ludowej liturgii*. W: Liturgia i pobożność ludowa. Red. W Nowak. Olsztyn: Wyd. Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego 2003 s. 11-24.
- Kumala J.: Liturgia i pobożność ludowa w sanktuariach. W: Liturgia i pobożność ludowa. Red. W Nowak. Olsztyn: Wyd. Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego 2003 s. 166-177.
- Maldonado L.: Religiosidad popular. Madrid 1975.
- Nadolski B.: W trosce o pobożność ludową. „Poznańskie Studia Teologiczne” 5:1984 s. 169-180.
— Teologiczne zasady odnowy pobożności ludowej. W: Liturgia i pobożność ludowa. Red. W Nowak. Olsztyn: Wyd. Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego 2003 s. 39-47.
- Nowak W.: Matka Pana w pobożności ludowej. W: Liturgia i pobożność ludowa. Red. W Nowak. Olsztyn: Wyd. Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego 2003 s. 104-126.
- Panteghini G.: La religiosità popolare. Provocazioni culturali ed ecclesiali. Padova 1996.
- Prani C.: La religione popolare fra tradizione e modernità. Brescia 2000.
- Pierskała R.: Główne założenia teologiczno-pastoralne rzymskiego *Dyrektorium o pobożności ludowej i liturgii*. W: Pobożność ludowa w życiu liturgiczno-religijnym i w kulturze. Red. R. Pierskała, T. Smolińska. Opole: Redakcja Wydawnictw Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego 2004 s. 47-61.
- Sobczko H. J.: Liturgia – pobożność ludowa – religijność ludowa – folklor religijny. W: Pobożność ludowa w życiu liturgiczno-religijnym i w kulturze. Red. R. Pierskała, T. Smolińska. Opole: Redakcja Wydawnictw Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego 2004 s. 9-20.
— Relacja między pobożnością ludową a liturgią. W: Liturgia i pobożność ludowa. Red. W Nowak. Olsztyn: Wyd. Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego 2003 s. 48-61.
- Sroka J.: Pobożność Maryjna w „Dyrektorium o pobożności ludowej i liturgii” „Anamnesis” 9:2003 nr 32 s. 70-78.
- Terrin A. N.: Ricerche sulla religiosità popolare. Bologna 1979.
- Wit Z.: Rok liturgiczny w pobożności ludowej. W: Liturgia i pobożność ludowa. Red. W. Nowak. Olsztyn: Wyd. Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego 2003 s. 62-77.

LITURGY AND POPULAR PIETY

IN THE LIGHT OF *THE DIRECTORY ON POPULAR PIETY AND LITURGY*

Summary

Beside liturgy an important place in the Church is taken by various forms of extra-liturgical communal and private piety. The term ‘popular piety’ (*piété populaire*) is superior to other forms of extra-liturgical Christian piety: services (*les pieux exercices*), outer pious practices

(*les devotions*) and popular religiousness (*religiosité populaire*). Manifestations of popular piety recognized by the Church belong to the Christian cult. The basic difference between liturgy and popular piety consists in the fact that liturgical celebrations, mainly those of sacraments, are necessary in order to live in Christ and in the Church, whereas the rich forms of popular piety are only recommended as a complement to liturgy. However, they should agree with its spirit, issue from it and lead to it. On the basis of the Church's teaching on liturgy, and mainly on *The Directory on Popular Piety and Liturgy* the author formulates the Church's theological and pastoral directions concerning the relation between liturgy and popular piety. What is common in liturgy and popular piety is first of all God Himself in the Trinity of Persons, whom the faithful address; next, it is the aim, which is sanctification (salvation) and worshipping God (cult). In the final part of the article the author mentions the most important rules that are supposed to shape the forms of popular piety in everyday life of Christian communities.

Translated by Tadeusz Karłowicz

Słowa kluczowe: liturgia, kult chrześcijański, pobożność liturgiczna, pobożność ludowa, nabożeństwa, praktyki pobożne, religijność ludowa.

Key words: liturgy, Christian cult, liturgical piety, popular piety, services, pious practices, popular religiousness.